

Eventyret Norsk Moskus A/S

**Norsk Moskus (Norwegian Muskox) A/S a
project like no other**

Arnoldus Schytte Blix

RANGIFER REPORT

**Research, Management and Husbandry of Reindeer
and other Northern Ungulates**

Rangifer Report, No 15, 2023

Rangifer

Publisher: Swedish University of Agricultural Sciences
Department of Animal Nutrition and Management
Reindeer Husbandry Unit
P.O. Box 7024, 750 07 Uppsala
Sweden

Organisation number: SE 202100-2817

Editor in Chief: Anna Skarin

Editor: Eva Wiklund

Address: Swedish University of Agricultural Sciences
Department of Animal Nutrition and Management
Reindeer Husbandry Unit
P.O. Box 7024, 750 07 Uppsala
Sweden

E-mail: rangifer@slu.se

Telephone: +46 18 67 19 54

Mobile phone: +46 70 588 28 14 (Editor in Chief); +46 70 683 22 77 (Editor)

As from Volume 28 (2008), Rangifer is published as an open access online journal (ISSN 1890-6729) at [Rangifer's website](#). A complete archive of all published issues of Rangifer including Rangifer Special Issues and Rangifer Report is also available at [the same website](#).

The publication of Rangifer is supported by funds from the Swedish Ministry of Enterprise and Innovation.

From 2023 we invite submissions of non-peer-reviewed material for publication as Rangifer Report. A Rangifer Report may contain summaries from conferences or popular science reports of elsewhere published research of high relevance to Rangifer's readers.

Eventyret Norsk Moskus A/S

Norsk Moskus (Norwegian Muskox) A/S a project like no other

Arnoldus Schytte Blix

Avdeling for Arktisk Biologi (AAB), UiT Norges Arktiske Universitet, 9037 Tromsø.
Department of Arctic Biology, UiT The Arctic University of Norway, 9037 Tromsø, Norway
(Corresponding author: asb000@uit.no).

Sammendrag: Norsk Moskus AS var på godt og ondt helt og holdent Alfred Henningsens prosjekt. Prosjektet ble nok av mange, og kanskje av Henningsen selv, sett på som en fiasko. Det er neppe helt riktig. Prosjektet var inspirert fra USA, hvor et lignende prosjekt var i gang og hadde som formål å starte en ny utmarksnæring basert på oppdrett og utplassering av moskus hos lokale bønder for ullproduksjon med sikte på salg av høykvalitets ullprodukter. I tillegg ville Henningsen sikre økonomien ved turisme basert på fremvisning av dyrene og han var fra starten opptatt av å etablere et nært samarbeid med «vitenskapen». Prosjektet, som ble basert i Bardu, hadde flere svakheter helt fra starten i 1969. Egenkapital, utover dyrene, manglet helt da Henningsen i sin entusiasme og tro på egen posisjon som stortingsmann i Oslo regnet med at det skulle bli lett å få Staten til å støtte prosjektet. Det skjedde ikke. Ut fra signalene fra USA om at det var lett å drive oppdrett av moskus, og på grunn av vedvarende dårlig økonomi, ble det heller aldri knyttet relevant fagkunnskap til prosjektet, som i stedet ble drevet av amatører og entusiastiske frivillige. Ønsket om et nært samarbeid med Universitetet i Tromsø og Statens Reinforsøk gav heller ingen uttelling for det var for sent. Til tross for dette hadde prosjektet fremgang de første årene, med god kalveproduksjon, en begynnende ullprodukt- omsetning og tilfredsstillende turisttilstrømning. Likevel, på grunn av store infrastruktur investeringer, var selskapet alltid bakpå økonomisk og måtte alt tidlig selge dyr for å unngå konkurs. 1975 skulle i så måte bli et skjebnear. Først ble moskusbeholdningen rammet av sykdommen papillomatose som drepte alt av kalver og omtrent halvparten av de voksne oksene og så ble en jeger drept av en okse som hadde rømt fra farmen i Bardu. Dette snudde en til da positiv lokalbefolkning til å bli heller fiendtlig og førte i 1976 til at operasjonen måtte flytte til Årøya i Kvænangen hvor befolkningen fortsatt var positiv. Flyttingen påførte selskapet store infrastrukturutgifter og igjen ble det nødvendig å selge et betydelig antall dyr for å unngå konkurs. Etableringen i Kvænangen var likevel i utgangspunktet vellykket og selskapet sto klar til å starte opp med fremvisning av dyr i sesongen 1977. Men da sprang den avgjørende bomben. Henningsen hadde nok helt fra starten brukt sin innflytelse og sjarm til en kompromissløs utnyttelse av kontakter både blant politikere og byråkrater på høyeste plan i Oslo og særlig i Landbruksdepartementet var det økende skepsis og frustrasjon. Og umiddelbart før sesongåpning gav departementet beskjed om at de ikke tillot fremvisning under henvisning til ny lovgivning. Henningsen anket øyeblikkelig beslutningen inn for sine antatte venner i regjeringen Nordli, men anken ble avvist ved kongelig resolusjon høsten 1977. Etter mye ståk fikk selskapet en midlertidig fremvisningstillatelse i sesongen 1979, men da hadde 4 sesonger gått tapt og økonomien var igjen på bristepunktet. Da det dessuten hadde blitt klart at det ville bli åpnet bro over Kvæangsfjorden, slik at det godkjente fremvisningsområdet ville bli liggende langt unna turiststrømmen langs E6, kastet Henningsen etter 20 års kamp omsider inn håndkledet. Selskapet ble så besluttet oppløst og besto da etter gjelds-saneringen stort sett av 10 livdyr som ble besluttet donert til Universitet i Tromsø og plassert på Ryøya like utenfor byen. Her ble de de neste 40 årene gjenstand for forskning og oppfylte dermed en av de viktigste intensjonene med prosjektet.

Summary: Norsk Moskus A/S was, for good or worse, Alfred Henningsen's own private enterprise. It was by many, probably also by Henningsen himself, judged as a failure. That is hardly the full story. The project was inspired from USA, where a similar project was already under way with the purpose to domesticate the muskox to improve the economic and social conditions of native arctic people by using the wool to produce garment for sale. In addition, Henningsen wanted to secure the economy by tourism based on public interest in the animals. He also approached the new university in Tromsø for cooperation from the very beginning. The operation was established in Bardu in northern Norway and had several shortcomings already from the beginning in 1969. It had no financial base whatsoever, as Henningsen

assumed that his connections as member of Parliament would soon provide the cash. That did not happen. The information from USA was (quite erroneously) that domestication of muskox was very easy, and therefore, and because of bad economy, no relevant husbandry expertise was involved. Instead, the project was managed by amateurs and enthusiastic volunteers. The expected cooperation with research institutions did not materialise either. In spite of this, the project took off rather well during the first few years. Calf production was good, wool and garment production was well under way and tourists brought in the cash. Even so, because of the need for heavy infrastructure investments they were always economically behind, and very soon had to sell animals to avoid bankruptcy. 1975 became a turning-point. At that time they were hit by a massive outbreak of *Contagious ecthyma* which killed all the calves and half of the adult bulls, and a local resident was killed by a bull which had escaped from the farm. The latter turned a hitherto positive attitude among the locals to become rather hostile, and necessitated a move of the whole operation to Årøya in Kvænangen where the locals were still positive in 1976. The relocation inflicted new heavy infrastructure investments which was financed by the sale of several of the remaining animals, but the relocation was, at first, nevertheless, a success, and everything looked bright for the 1977 season. However, just before the opening the Ministry of Agriculture decided, with reference to new legislation, to ban public showing of the animals. The decision was appealed, but was in the end turned down in a decision by, no less than, the King in Cabinet. After much politicking, however, a temporary permit was granted in 1979, but at that time the project was economically at rock bottom, and a new bridge which led the tourist traffic away from the farm had materialized. After fighting for 20 years Henningsen then gave up and donated the 10 remaining animals to the Department of Arctic Biology at the University of Tromsø. The University consequently set up a farm at Rya island outside Tromsø, where they thrived and for 40 years were used for research, and thereby fulfilling one of the most important original intentions of the project.

Rangifer Report, 15, 2023: 1-20
DOI [10.7557/2.43.1.7081](https://doi.org/10.7557/2.43.1.7081)

Bakgrunn

Fangst og overføring av moskus fra Øst-Grønland har lang tradisjon. Fangstfolkene på sel-fangeren *Søstrene* førte i 1899 to moskuskalver til Tromsø. De ble derefter solgt til en dyrepark i England og i perioden 1899 til 1953 ble det totalt innklart 265 levende moskus til Norge, i de fleste tilfellene for videresalg til dyrehaver rundt om i Europa (Alendal, 1980a). Men det ble også foretatt en del utsettinger både på fastlands Norge og på Svalbard (Alendal 1980b).

I 1924 ble 11 kalver importert med selfangeren *Selbarden* (!) og sluppet «fri» på Kiholmen i Herøy kommune. Dette er så vidt vites den første transplanteringen av moskus i verden. I løpet av vinteren døde 5 av kalvene, mens de 6 gjenværende ble overført til den mye større Gurskøy og sluppet i fjellet. Også året etter bragte *Selbarden* 3 kalver som igjen ble sluppet løs på Kiholmen for å bli overført til Gurskøy i 1926. Det er uklart når denne stammen forsvant, men svært mange år tok det ikke.

I 1929 kjøpte Norges Svalbard- og Ishav-

sundersøkelser 10 kalver som var hjemført med to ishavsskuter. De ble satt ut i Hiorthamn (som for anledningen ble omdøpt til Moskushamn) i Adventfjorden 24. september 1929. Denne bestanden formerte seg til å begynne med, men ble nesten utryddet under krigen og det siste dyret ble sist sett i 1982.

I 1931 ble det overført til sammen 24 kalver på to Ålesundskuter. Disse ble holdt under kummerlige forhold nær Ålesund. Ti kalver overlevde vinteren og ble kjøpt av Landbruksdepartementet og ble i 1932 satt fri på Dovre hvor det i 1938 i tillegg ble satt ut to kalver. Denne bestanden forsvant under krigen, primært på grunn av krypskyting.

Efter krigen sto fangstselskapet Arktisk Næringsdrift, under kontroll av Norsk Polarinstittutt, for en rekke overføringer til Dovre under ledelse av John Giæver og Søren Richter, i perioden 1947-1953. Det ble hentet 27 dyr, hvorav 11 straks ble satt fri på Dovre, mens 16 først ble holdt i innhegning på gården til fjelloppsynsmann John Angard på Dombås. I 1953 var

bare 10 av disse i live og ble da satt fri på Dovre (Angard, 1958). Det er disse som har gitt opphav til den bestanden vi har i Dovrefjell i dag.

I tillegg til disse utsettingene på Dovre ble det i 1948 overført 10 kalver fra Øst-Grønland til en innhegning på Bardufoss flyplass. To av disse døde raskt, men 8 kalver ble sluppet fri i Skoelvdalen i Bardu samme høst. Disse dyrene ble sjelden sett. Siste gang det ble observert dyr i Troms var i 1959 og det er antatt at flere av dyrene tok seg over til Sverige.

Domestisering av moskus ble først foreslått av Vilhjalmur Stefansson (Stefansson, 1924), men det var amerikaneren John J. Teal som gjorde ideen til virkelighet.

Teal var en høyt dekorert og pågående krigsveteran som etter krigen opphold seg i 3 år (1950-52) blant samene i Norge, Sverige og Finland og derefter oppsto som økologisk filantrop og senere professor i antropologi med spesiell interesse for de arktiske folks velferd og utvikling. Det er trolig at han, under sitt lange opphold i Norge, hadde hørt om moskusholdet hos John Angard. I alle fall, han tok snart opp Stefanssons ide om å avle moskus for utplassering på små lokale farmer for å gi Inuitene inntekter ved produksjon av ullprodukter. Utgangspunktet for det hele var Institute of Northern Agricultural Research (INAR) som var en privat stiftelse (Foundation) han selv opprettet i 1954 og ledet fra Vermont i USA. Han startet først med noen få dyr som han fanget i Thelon i North West Territories i Canada og brakte til hans private farm i Vermont. Dette pilotforsøket var ifølge ham selv så vellykket at han i 1964, i samarbeid med University of Alaska, foretok innsamling av 33 kalver fra Nunivak Island i Beringsjøen og etablerte en farm i Fairbanks, Alaska, med generøs støtte fra WK Kellogg Foundation.

Farmen i Fairbanks ble evakuert i 1975 som følge av store uoverensstemmelser mellom Teal og Universitetet, og flyttet i nattens mulm og mørke med C-130 Herkules fly til Unalakleet

ved Beringsjøen. Her kom prosjektet igjen i stor konflikt med myndighetene, særlig Alaska Department of Fish & Game, og de da gjenværende 84 dyrene ble i 1984 flyttet til en farm i Matanuska Valley nær Palmer i det sørlige Alaska hvor det fortsatt holdes noen dyr med det opprinnelige formålet. I 1967 ble det dessuten fanget 13 kalver på Ellesmere Island og opprettet en farm i Old Fort Chimo i Quebec, Canada. Men også her oppsto det konflikter med myndighetene og dyrene ble satt fri og farmen nedlagt tidlig på 70-tallet. På den tiden var det også forsøk på å etablere en farm i Narsarsuaq på Grønland, men dette ble stoppet av de Grønlandske myndighetene. Teals datter, Nuna, har gitt en beskrivelse av disse prosjektene hvor hun på emosjonelt vis kanoniserer sin far og gir alle andre skylden for alt som gikk feil (Teal, 2022). Dette er for å si det forsiktig en skjev fremstilling, som blir imøtegått av Teals egen disippel (Wilkinson, 2023).

Alfred Henningsen (1918-2012), som da lenge hadde vært stortingsmann, tente stort på ideen under et besøk på farmen i Fairbanks, Alaska, i 1966, og han møtte Teal igjen i Fairbanks og i Oslo i 1967 og planene for en moskusfarm i Bardu ble da videre utviklet.

Formålet med prosjektet, slik også Henningsen så det, var å gjøre moskus til et husdyr som skulle utstasjoneres hos lokale bønder som igjen skulle produsere ull og ullprodukter som attåtnæring. Farmen skulle drives i samarbeid med INAR og Norges landbruksvitenskapelige forskningsråd (NLVF), ved Statens reinforsøk som avlsstasjon. Henningsen mente at det var Statens oppgave å finansiere prosjektet, men til forskjell fra Teal som hadde mektige sponsorer i ryggen og råd til å være mer idealistisk, i alle fall i starten, ville Henningsen fra den første begynnelse også legge noe vekt på turisme til støtte for økonomien.

Prosjektet møtte motstand allerede før start. For det første var Staten lite interessert i å finansiere prosjektet, blant annet fordi både

Bilde 1. Alfred Henningsen (1918-2012) var primus motor og arbeidende styreformann for Norsk Moskus AS i Norge par excellence. Han var opprinnelig fra Kirkenes; høyt dekorert krigsveteran, oberstløytnant (1956), ordfører Bardu 1956-62, sjef HV16 (Troms) 1956-75, stortingsrepresentant (A) 1961-73 og igjen ordfører i Bardu 1976-79. I 1989 utgav han sine memoarer, *Partisan og Politiker* (Henningsen, 1989).

Figure 1. Alfred Henningsen (1918-2012) was primus motor and CEO for Norsk Moskus AS in Norway par excellence. He was born and raised in Kirkenes; highly decorated war veteran, Lieutenant Colonel (1956), major of Bardu county 1956-62, Commander Home Guard (HV 16) Troms 1956-75, Member of Parliament (A) 1961-73, and again major of Bardu County 1976-79. Published an autobiography: *Partisan og Politiker* (Henningsen, 1989).

landbruks- og reindriftsmiljøet var skeptisk. Særlig var Samisk selskap i Kautokeino imot prosjektet, bl.a. fordi Henningsen krevde fri beiterett i utmark for dyrene og fordi de var skeptiske til en ny utmarksnæring i nord. Veterinærmyndighetene på sin side var redd for innførsel av nye parasitter i husdyrbruket. Teal insisterte imidlertid på at parasitter ikke hadde vært noe problem på farmen i Alaska, og heller ikke ville bli det i Norge, da han hadde adekvate medikamenter mot parasitter. Det skulle vise seg at dette var feil. Teal, og hans disippel Paul F. Wilkinson, fremstilte også moskus som ekstremt tamme, intelligente og vennlige dyr og underkommuniserte alle problemer med å gjøre dem til tamme husdyr (Wilkinson, 1971). Wilkinson har imidlertid, nå 50 år senere produsert en bok som gir en balansert og ærlig fremstilling av problemene med Teals prosjekt (Wilkinson, 2023).

På tross av skepsisen ble det besluttet å fange inn dyr og etter å ha vurdert forskjellige lokaliteter, å starte en farm i Bardu i Troms og våren 1969 besluttet kommunestyret i Bardu at de ønsket farmen velkommen.

Den opprinnelige planen var å fange inn dyr i 1968, men det måtte utsettes da finansieringen manglet. Dessuten var det ikke engang bestemt hvor farmen skulle etableres og nødvendig infrastruktur var fullstendig fraværende. Dette var stort sett også tilfellet våren 1969, men angivelig fordi den danske fangstillatelsen fra 1968 utløp i 1969 og ikke ville bli fornyet, ble det likevel besluttet å gå til innsamling av dyr samme år. I mai 1969 kom derfor Teal til Norge for å forberede ekspedisjonen. Man rakk så vidt å invitere til aksjetegning (25. juni 1969; i Norsk Lysningsblad 1. juli 1969) før ekspedisjonen startet 12. august 1969, men da konstituerende generalforsamling i Norsk Moskus AS ble avholdt, var ekspedisjonen allerede underveis. Dette ble mulig fordi Teals, og senere Henningsens gode venn, Peter Corrin Strong, hadde garantert for 150.000 kroner mot aksjer

i selskapet.

Peter Corrin Strong (1926-2020) kom først til Norge i 1953 da hans far, Lester Corrin Strong, var Amerikas ambassadør til Norge. Både far og sønn var meget velstående filantroper basert på betydelige interesser i Eastman Kodak Company. Peter var blant mange veldedige engasjementer mangeårig president og styreformann for American-Scandinavian Foundation og venn og sponsor av John Teal.

Konstituerende generalforsamling ble holdt 25. august 1969. Innbydere var stortingsmann Alfred Henningsen, ordfører Peder Evensgård, banksjef Ola H. Riise og gårdbruker Ola Tønseth.

Ved første gangs tegning tegnet amerikaneren Peter Strong seg for 1070 av totalt 1860 aksjer og var den klart største. Av de øvrige tegnet Bardu kommune 250; Ludvig Braathen 100 og Indre Troms Samvirkeklag 100 aksjer; de fleste av de øvrige 123 hadde 1, 2 eller 3 aksjer som en mer eller mindre frivillig symbolsk støtte til prosjektet. Ved annen gangs aksjetegning ble det tegnet 237 aksjer fordelt på 101 aksjonærer. Ved 3. gangs tegning tegnet 57 aksjonærer 267 aksjer, hvorav Ludvig G. Braathen 50 og Fiskernes bank 30. Ved første gangs tegning var småaksjonærene stort sett lokale folk fra Troms, men senere gjør Henningsen seg kraftig gjeldende på Stortinget og vi finner folk som: industriminister Sverre Walter Rostoft, skipsreder Ludvig G. Braathen, ambassadørene Tresselt, Aalgaard, fru statsminister Magnhild Borthen, stortingspresident Bengt Ingvaldsen, stortingsrepresentantene Harald Løbakk og Bengt Røyse-land og Arne Treholt blant aksjonærene.

Følgende styre ble valgt: Alfred Henningsen, formann; ordfører Peder Evensgård, nestformann; gårdbruker Ola Tønseth; rutebilsjåfør Irgen Kristiansen og skipsreder Ludvig Braathen. Varamedlemmer: Åge Riise, Atle Kvernmo, Asbjørn Nytrøen og driftsbestyrer for prosjektet Nils Engelstad.

Norsk Moskus A/S ble så registrert i Senja

handelsregister den 26 september 1969 (og 15. juni 1970), først med en aksjekapital på kr. 209.700,-, fordelt på 2.097 aksjer à kr. 100,-.

Det er lite som tyder på at mye var på plass i Bardu da ekspedisjonen la ut mot Grønland, men den blivende bestyreren, Nils Engelstad, hadde blitt sendt til farmen i Fairbanks, Alaska i 6 uker for opplæring like før i juni 1969. Nils Engelstad hadde før kommet til Alaska som geologistudent for å studere isbreer og kom der i kontakt med Teal og ble forelsket i hans prosjekt, men hadde ingen landbruks/husdyr utdannelse hverken før eller etter.

Ekspedisjonen

Ekspedisjonen forlot Tromsø med ishavsskuten *M/S Harmoni* (Skipper John Jacobsen, styrmann Halfdan Jacobsen) 12. august 1969. Regningen for leie av *M/S Harmoni* lød på totalt kroner 157.517,65.

Ekspedisjonen besto av John Teal, Peter Strong, William Black, Nils Engelstad, Larse-raq Skifte, veterinær Halvor Paus, flymekaniker Bertil Welander, pilot Leif Fredriksson, fotograf Lars Åby, pilot Ingmar Schylstrøm, veterinær James Buckley, Ivar Sillis og journalist Jarle Bruvik og Aage Storløkken fra ukebladet *Aktuell*.

Dyrene ble fanget i Fagerdalen og Giæverdalen i Franz Joseph fjord og forskjellige steder i Moskusoksefjorden i Øst-Grønland. Til innfangningen ble det brukt et lite helikopter (Hughes 300) og lassos eller nett. Det ble fanget 41 kalver hvorav 25 ble tatt med til Norge. Av disse var 15 kyr og 10 okser. De tok også med en del kranier.

Ekspedisjonen ankom Sjøvegan lørdag 30. august 1969. Det var stort oppmøte med 300 mennesker, TV og radio, med Barduordfører Peder Evensgård og NRKs Erik Bye (da Idebank leder) beskriver en 17. mai stemning og medlemmene i Salangen kommunestyre rømte møtet for å være med. Og om kvelden var det kommunal middag på Setermoen med Erik

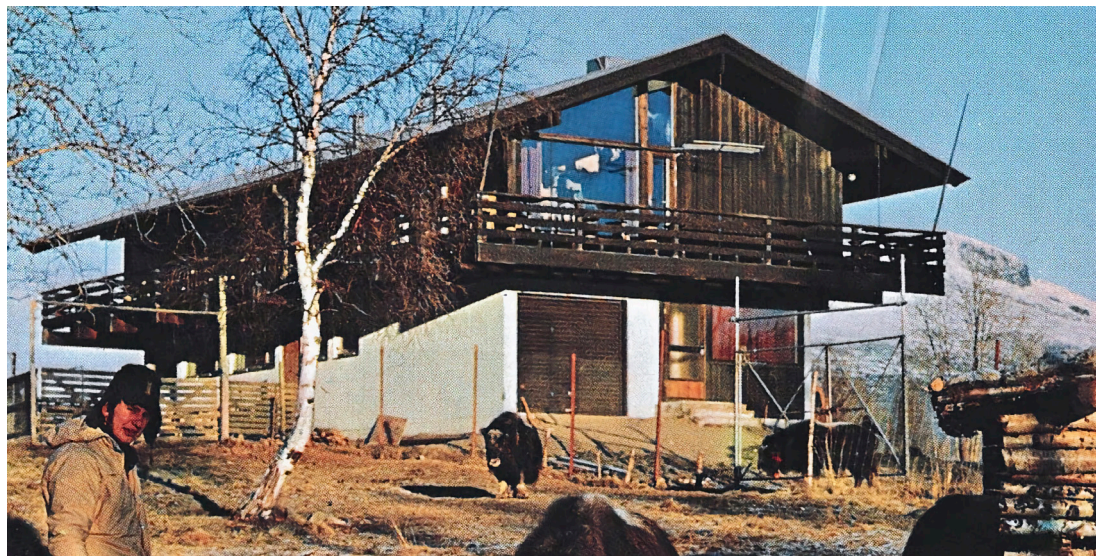
Bye som toastmaster. Dyrene ble så kjørt med bil til den nedlagte gården Øistad i Sørдалen i Bardu. Denne gården hadde Nils Engelstad befar i slutten av juli 1969 og det var inngått en leiekontrakt på eiendommen som ligger 14 km fra Setermoen og E6 mot Sørдалen. Her var det stukket ut tomt til nybygg og innhegninger, men inngenting var igangsatt før avreise til Grønland.

Infrastruktur

Selskapet forpaktet først, og kjøpte så høsten 1970 følgende eiendommer i Sørдалen: gnr. 37 bnr. 2 Øistad I og gnr. 37 bnr. 21 Øistad II i Bardu fra Reidar Øystad. Det ble også kjøpt et par parseller fra tilstøtende eiendommer. På denne eiendommen var det et gammelt våningshus (uten innlagt vann og sanitæranlegg) som ble brukt som bestyrerbolig første året, og en låve (uten tak), alt et godt stykke fra der hvor innhegningene skulle anlegges. Samlet var eiendommen på 700 daa. og kom på til sammen kr. 100.000. Da kalvene ankom 1. september, var det satt opp en mindre innhegning av sauenetting på gjerdestolper av tre ved hjelp av solda-

ter fra Setermoen, mens ekspedisjonen pågikk. Det meste av driftsmessige ting ble derfor rigget i stand etter at dyrene ankom. De to første årene ble dyrene holdt i skiftende mindre innhegninger av sauenetting. Det fantes ikke vann på gården første vinteren og alt vann måtte da hentes i fat på kjelke fra en bekk i nærheten inn til Forsvaret stilte med en vannvogn og 1. april 1970 bidro Forsvaret med en utrangert Jeep da selskapet ikke hadde penger til traktor. Det ble derimot kjøpt en gammel bil som i likhet med Jeepen viste seg å være ganske upålitelig og krevde mye stell. Det ble tidlig besluttet at man i stedet for å restaurere gårdens opprinnelige bygninger, skulle bygge ny driftsbygning. Bygging av denne startet allerede i september 1969, men fremdriften var dårlig og bygget ble ikke innflyttet før i mars 1971 og først ferdig innredet i juli samme år. Når den først sto ferdig, var den vel verdt investeringen på 336.000 kroner og inneholdt foruten dyrefasiliteter i første etasje, bestyrerbolig og en rommelig og velutstyrt kafé i annen etasje.

I løpet av sommeren og høsten 1970 ble det satt opp 500 meter flettverksgjerde 2 m høyt

Bilde 2. Den nye driftsbygningen som sto ferdig i 1970/71 med dyrerom i første etasje og kafé og bestyrerbolig i andre.

Figure 2. The custom build facility which was completed in 1970/71 with animal rooms at ground level and a cafeteria and living quarters for the manager on the first floor.

(-12 daa.) og 800 m sauegjerd av farmens bestyrer, noen ganger hjulpet av frivillige og soldater og den permanente flettverksinnhegningen ble ikke ferdig til bruk før i 1972. Og i mars 1971 måtte de måke sne langs gjerdene for å hindre at dyrene gikk over det lave sauegjerdet.

Drift

Fra starten av prosjektet var det helt klart Teals mening at det skulle driftes på hans premisser, men at det var Henningsen som skulle finansiere det hele og stå for driften av farmen. Mye tyder på at Henningsen i sin iver og entusiasme var med på dette i starten. To fundamentale feil lå til grunn for dette: For det første trodde Henningsen at det med hans posisjon som stortingsmann skulle bli lett å få Staten og Forskningsrådet til å komme med finansene. For det andre hadde Teal, med sin store overbevisningskraft, fått ham til å tro på Teal-tesen om at oppdrett av moskus var en lett sak. Den første tiden var da også Henningsen full av lovord om Teal som i august 1969 oppholdt seg på farmen i 14 dager og da offentlig proklamerte at moskusen aldri vil angripe mennesker; bare hverandre i brunst. På dette grunnlag påberopte Henningsen seg fri beiterett i utmark; noe som skulle vise seg å bli en katastrofe for prosjektet i Bardu.

Dessuten, fra starten var Nils Engelstad ansatt som bestyrer og alt mulig mann i Bardu. Han var geologistudent og hadde ingen relevant utdannelse, men hadde, som vi har hørt, fått 6 ukers opplæring hos Teal i Alaska i juni-juli 1969 og var åpenbart en troende Teal disippel. Assistent første vinteren var Carl Petter Brun, også uten landbruksfaglig kompetanse. Men i hele Nils Engelstads tid som bestyrer ble det ført nøyaktig dagbok om alle aktiviteter og det ble sendt ukentlige rapporter til Teal om hvert dyr. Carl Petter Brun sluttet i mai 1970 og derefter var Odd Kristiansen og så Hugh Lawrence assistent. Den 3. september 1970 ble Peder Karlstad ansatt som assistent. Han var

nabobonde og hadde hjulpet til på farmen.

Det kommer flere assistenter: Kjell Kvernmo, William Lundin, Bengt Hansen, Britt Johansen, Kate Kärrberg og Frank Arnesen. Våren 1973 bestyres farmen av Bengt Hansen og Peder Karlstad. Det hele virker på denne tiden slapt og uorganisert og arbeidet på gården avbrytes stadig med mye leking med dyrene og underholdning av turister. Karlstad gikk av som bestyrer 13. juni 1973 etter uoverensstemmelser med styret. Han ville isolere kuer med kalv fra turistene, men Henningsen ville vise dem frem for å få penger. Likevel opplyses det i juli 1973 at farmen bestyres av Peder Karlstad og Bengt Hansen, sammen med Arne Henningsen og William Lundin. Lundin, en svensk nyutdannet sersjant tok så over som bestyrer. Lundin hadde tidligere sommeren 1971 arbeidet på farmen, men kom nu til Bardu fra befalsskolen og var assistert av sersjant Lennart Norberg som også tidligere hadde vært på farmen. Nordberg sa opp 1. juni 1974. I juni 1973 var en meget ung Bengt Hanssen røkterassistent og fra mars 1974 var Arne Dinesen assistent. Lundin sluttet i august 1975 og da ble det tilsatt to unge røktere, Per Martin Hansen og Arne Dinesen, begge fra Bardu. Per Martin Hansen hadde så den daglige ledelsen til slutten av 1975.

De første årene skulle bestyreren stille dyr, veie hvert dyr hver dag og behandle de syke, strekke gjerder i det uendelige, mekke gammel Jeep og bil, måke sne, restaurere bygg i gammelgården og være med i husbygging; ideligen avbrutt av turister som skulle ha oppmerksomhet.

Henningsens vektlegging av turismeaspektet var åpenbart helt fra starten den delen av virksomheten som stred mot Teals ideelle holdninger og førte til et mer og mer anstrengt forhold ikke bare til Teal, men også til hans disippel, Nils Engelstad. Allerede i april 1971 diskuterte styret mer uavhengighet av INAR. Nils Engelstad sa opp etter uoverensstemmelser med styret 1. juni 1971. Peder Karlstad tok da over

som bestyrer. Konflikten med Teal forverret seg ytterligere i juli-august 1971 da Teal bodde på farmen i Bardu. Han deltok da på et styremøte hvor han kritiserte styret bl.a. for dårlig veterinærtjeneste i Bardu (antagelig på grunn av en vedvarende innvollsormepidemi) og den 16. august 1971 skriver Nils Engelstad i dagboken: «Henningsen og Teal ryker uklar. Den største katastrofe i Norsk Moskus' historie – Slikt kan skje i 1971 i Bardu. Fantastisk». Den dagen ble Teal bokstavelig talt jaget fra farmen av Henningsen som for anledningen hadde trukket i uniform og styreprotokollen for 18. august referer: «Totalt brudd med INAR».

Den 21. november 1972 ble det søkt om konsesjon for kjøp av tilleggsjord fra Øyang 37/20 og Øilien 37/16. Samme år ble det omsider kjøpt en brukt traktor til erstatning for den avfaldige Jeepen og fra nu av ble det hver sommer ansatt hjelp i tillegg til bestyreren og frivillige mannskaper og driften av kafeen ble startet opp på utleiebasis.

Bilde 3. Et eksempel på de mange klesproduktene som ble markedsført; her et sjal.

Figure 3. One example of many of the wool products that were put on the market; here a shawl.

Strategi

Som allerede anført, var den overordnede målsettingen med prosjektet å drive avl av moskus for utplassering blant lokale bønder med det formål å skape en attåt næring basert på produksjon av ull som lokale husmødre skulle bruke til strikking av eksklusive ullprodukter. Dette ville ifølge Teal være en bærekraftig virksomhet da den eksklusive ullen i 1970 ble betalt med ikke mindre enn 700 kroner/kg. Nedsiden, som det ikke ble lagt like mye vekt på, var at hvert voksent dyr i beste fall bare produserte 3 kg ull pr. år, dvs. en brutto inntekt på 2.100 pr. dyr!

Ull og marked

Det ble tidlig forstått at produksjon av ull ikke ville bringe regnskapet i Bardu i balanse og det ble tidlig arbeidet intenst med å produsere garn og å utvikle og markedsføre ullprodukter.

Moskusene har en pels som ytterst består av lange tykke hår som varer livet ut, og en underull som kalles qiviut som ansees som den best isolerende av all dyreull og har i tillegg den spesielle egenskapen at den kan kokes uten å krympe. Denne underullen faller av i store flak hver vår, så det er ikke nødvendig å klippe moskusen.

Efter å ha forsøkt noen lokale produsenter, ble ullen sendt til Hoelfeldt-Lunds spinneri i Homborsund ved Grimstad fra 1971 og strikking ble utført ved Nordland Husflidskole i Narvik og Høgtun Husflidskole i Målselv, mens Husfliden i Bergen snart ble hovedsamarbeidspartner for utvikling av produkter og markedsføring. I starten var Henningsens hustru Bergliot (Vesla) sentral når det gjaldt design og vevlærerinne, senere stortingsrepresentant Margit Hanssen-Krone i Nordreisa, strikket vester i ren moskusull med sølvknapper designet for formålet av Juuls Sølvsmie i Kautokeino. Etter hvert ble det også produsert skjerf, sjal, ponchoer, luer, kofter, vester, slips og pulsvanter. I 1971 solgte f. eks. et sjal for 400 kroner og en

kjole ble solgt i New York for 7.000 kroner. I 1977 fikk kronprinsesse Sonja en jakke i ren moskusull som var designet og produsert (noen år før) av fru Henningsen.

Det ble også satset friskt på produksjon av reklamemateriell som postkort og brosjyrer og det ble produsert suvenirer, bl.a. moskusfigurer i tre i forskjellige størrelser.

Det var åpenbart et viktig element i markedsføringen av selve prosjektet at dyrene (av Teal og Henningsen) ble erklært å være tamme husdyr med rett til fritt beite i utmark og at det derfor var unødvendig med omfattende infrastruktur. Denne holdningen skulle vise seg å bli katastrofal for prosjektet.

For Teal som hadde sterke sponsorer i ryggen og kunne tillate seg å drive idealistisk, var produksjon av ull til støtte for den arktiske urbefolkningens økonomi det helt sentrale og han var sterkt imot alt som kunne kompromittere dette ideelle formålet.

Henningsen derimot, som snart fant ut at både Staten og private sponsorer var tilbakeholdende med støtte, fant også snart ut at det var nødvendig å markedsføre farmen som et turistmål og til dette brukte Henningsen sin innflytelse i Oslo for alt det var verdt. Blant en lang rekke notabiliteter var for eksempel tidligere statsminister Einar Gerhardsen på besøk i 1972 med omfattende pressdekning og Erik Bye var stadig aktiv til støtte for prosjektet i NRK.

Som ledd i den første intense markedsføringen av prosjektet stilte de to kalver (#7M og #9M) på Landbruksutstillingen på Sjølyst 18 februar – 2 mars 1970 ledsaget av Nils Engelstad og Asbjørn Nytrøen. Det ble da også fremvist en sid kjole av moskusull. Dyrene ble fraktet med C-130 Herkules fra Forsvaret. Dette ble gjentatt på samme måte i februar 1972 da med Asbjørn Nytrøen og Peder Karlstad som ledsagere.

Og allerede første året (1970) kom det 13.000 betalende turister og sommeren 1971 12.000 besøkende og i juli 1972 30.000, men

med en billettpris på 5 kroner for voksne og 3 kroner for barn og soldater er det vanskelig å forstå at selskapet kunne håpe på å bli noen børsvinner. For eksempel viser regnskapstallene for det første året at 66.000 kroner gikk til lønn, 10.000 til fôr og 50.000 til renter på lån, mens billettinntektene var på magre 55.000 kroner. I 1975 gikk riktignok billettprisen opp til 7 kr for voksne og 3 kr for soldater og barn, men uten at det hadde nevneverdig effekt på bunnlinjen. Turistvirksomheten hadde dessuten den meget betydelige nedsiden at bestyreren, så vel som sporadiske hjelpere på farmen, ustanselig fikk sitt arbeid på gården avbrutt i lange tider når det kom turister som skulle underholdes og vises dyrene.

Allerede fra starten la Henningsen til grunn at «vitenskapen» skulle vise interesse for prosjektet og være en bærebjelke i selskapet. Men dette var ikke forberedt. Og først i 1970 ble det søkt om midler til studietur til Alaska for å lære om driftsmessige sider av moskushold av NLVF. NLVF støttet prosjektet med 30.000, men gav ikke støtte til studieoppholdet i 1970. Tilskuddet ble brukt til lønn. Sjefen for Statens reinforsøk, Sven Skjenneberg, deltok i styremøtet 23. mai 1970 og var i den første tiden mye brukt som veterinær, men interessen fra «vitenskapen» var heller lunken de første årene. I styremøtet den 15.10. 1974, vedtok styret et ønske om å bli underlagt «offentlig forskning». Som en mulig opptakt til det ble det inngått et løst samarbeid med Universitet i Tromsø ved professor J.B. Steen, med Statens reinforsøk ved Sven Skjenneberg og med Statens Veterinærlaboratorium, Harstad ved Knut Kummenje som produserte en triviell forskningsplan, og det ble vedtatt at en okse (Nisse -1973) skulle overføres til prof. Steen i Tromsø. Dette skjedde ikke.

Lokalbefolkningens holdning til prosjektet i Bardu

Til å begynne med var både den kommunale

ledelsen og lokalbefolkningen gjennomgående svært positive til prosjektet. Ordføreren i Bardu var blant innbyderne til stiftelsen av selskapet og medlem av det første styret, det var 17. mai stemning i Salangen da moskusene ankom med efterfølgende kommunal middag på Sætermoen og Bardu kommune var blant de første aksjonærene. Et stort antall av innbyggerne i Bardu var dessuten mer eller mindre frivillige innehaver av en aksje. Men da dyrene ble sluppet fritt på beite, meldte flere kritiske røster seg. I september 1973 skjedde den første sabotasjen av innhegningen og flere dyr slapp løs og oppholdt seg i fjellet i 2 måneder. Saken ble politiefterforsket men henlagt pga. bevisets stilling.

Året etter, i 1974, påsto rypejegeren Jarl Ivar Tønseth at han nær var blitt drept av en moskus og han skjøt for anledningen bort øyet til oxen med hagle. Det var denne oxen som også var aktør i dramaet året etter.

Dødsulykken

Den 1. oktober 1975 ble løytnant Per Kristiansen fra Sætermoen drept av denne oxen under elgjakten. Han hadde arbeidet leilighetsvis på farmen og var kjent med dyrene. Ulykken ble en nasjonal begivenhet og det ble igangsatt en svær leteaksjon til dels med bevæpnede militære mannskaper. Mannen ble funnet og det fremgikk at geværet hans sto ladd mot et tre et stykke unna. Politiefterforskningen førte ikke til noen klar konklusjon om hendelsesforløpet annet enn at offeret utvilsomt var drept av moskusen. Oxen ble til slutt skutt av en militær letepatrulje. Det ble brukt OP-fly for å lokalisere de 2 gjenværende utegående dyrene som ble funnet i slutten av oktober og ledet hjem av 2 røktere og en tidligere røkter, men den fast tilsatte bestyreren orket ikke presset av saken og sa opp 1. november 1975.

Ikke overraskende forandret denne episoden lokalbefolkningens holdning til prosjektet og umiddelbart efter drapet forlangte Bondelaget i Bardu at alle dyr i utmarken skulle samles inn.

Både daværende ordfører Paul Os i Bardu og Plasskommandanten på Sætermoen forlangte dessuten i brev form i oktober 1975 en bedre sikring av dyrene eller at farmen ville bli nedlagt. Dette ble endelig vedtatt i kommunestyret våren 1976. På det tidspunktet hadde imidlertid motstanden vokst så sterk at styret allerede hadde besluttet å flytte virksomheten til Kvæningen og med det var første akt i moskuseventyret over. Driftsbygningen i Bardu med 5 daa. tomt ble solgt til Sjøforsvarets Hytteforening 13. februar 1978 og med betydelig festivitas døpt KNM *Moskus* av fru Helle Henningsen, mens resten av jordveien (gnr. 37/2 og 37/21) ble besluttet solgt til den forhenværende røkteren Arne M. Dinesen 27. mai 1977.

Kvæningenperioden

Allerede på generalforsamlingen 18. april 1970 ble det snakket om utplassering av dyr på «en øy i Kvæningen». Det var da snakk om Årøya innerst i Kvæningsfjorden. Dette er en todelt øy på til sammen 930 daa. som var eiet av Irgen Kristiansen på Kjækan. Han var aksjonær fra starten, med på stiftelsesmøtet og ble valgt inn i det første styret i 1970 og man må kunne anta at det var nære relasjoner mellom ham og Henningsen som førte til at det ble besluttet å flytte farmen til Årøya efter avviklingen i Bardu. Årøya ble leiet for kroner 10.000 pr. år og skulle tjene som beite for dyrene, mens det var planen å opprette et fremvisningsareal i Kvæningsbotn ved E6 for fremvisning av dyr i sommerhalvåret. Dette skulle vise seg å bli langt vanskeligere enn tenkt til tross for at formannskapet i Kvæningen enstemmig ønsket Norsk Moskus AS velkommen juli 1976.

De 14 gjenværende dyrene i Bardu (2 okser og 10 kuer av de opprinnelige fra Grønland og 1 okse og en ku født i Bardu i 1973) ble flyttet til Årøya i 3 puljer sommeren 1976. Det var da bare et sjå for oppbevaring av fôr på Årøya og Per Martin Hansen og Arne Dinesen, som skulle dele på jobben med tilsyn av dyrene, måtte

bo på fastlandet eller pendle til Bardu.

På generalforsamlingen i februar 1977 ble Per Martin Hanssen, Bardu, som også hadde hatt ledelsen i 1976, ansatt som bestyrer i Kvænangen fra 13. juni 1977. Han gikk på landbruksskole vinteren 1976/77 til juni 1977 og i hans fravær var Torben Marthinus som hadde landbruksskole, assistent fra 11. april til 1. juni. Eneste ansatte i 1978 var Per Martin Hansen. Paul Skifte fra Grønland som var lanbruksutdannet i Danmark, ble tilsatt som assistent for turistsesongen 1979. Per Martin Hansen sluttet 30.1.1980. Derefter tok Universitetet i Tromsø over.

Så langt så godt, men man måtte skaffe et egnet areal på fastlandet for fremvisning av dyrene da turistaspektet i prosjektet nu var blitt det viktigste.

Det ble først leiet et areal i tilknytning til Navitfoss camping ved E6 i Kvænangsbotten og allerede 22. juni 1977 var det der satt opp en innhegning på 4-5 daa. og bygget en kiosk for salg av suvenirer og billetter. Det var derfor meget beleilig at Navitfoss camping som lå rett vest for Årøya på fastlandet, gikk konkurs i november 1976 og den 1. juni 1977 ervervet Norsk Moskus AS tre eiendommer (Straumsnes 36/3; Naviteidet 36/25 og Navitfoss camping 36/35) fra konkursboet; 8000 daa. for til sammen kr. 525.000, -. Kort etter ble Navitfoss camping eiendommen videresolgt til ordfører Ingulf Wiik, men etter en del frem og tilbake gjorde Staten sin forkjøpsrett gjeldende etter innstilling fra Fylkeslandbruksstyret og etter ytterligere frem og tilbake ble så hele eiendommen solgt tilbake til den opprinnelige eieren. Før dette skjedde var, som sagt, arealene ved campingplassen klargjort for fremvisning av dyr sommeren 1977, men like før overføringen av dyr til fastlandet skulle skje, ble det i juli 1977 vedtatt en ny dyrevernlov som nedla forbud mot å vise frem ville dyr offentlig. Henningsens planer var vel kjent i Oslo og veterinærdirektøren slo til øyeblikkelig og forbød telefonisk (!) fremvisning

av dyrene under henvisning til forbudet i den nye loven. Det ble omgående søkt om dispensasjon, men allerede 16. juli blir søknaden avslått. Senere reindriftssjef Ole K. Sara var da statssekretær og Olav Bach-Gansmo underdirektør i veterinæravdelingen, mens Reidar Vollan var veterinærdirektør.

Henningsen anket omgående avslaget til Kongen i Statsråd med sterk støtte fra ordføreren i Kvænangen og fremhevet blant annet i anken at selskapet nu var fratatt sitt økonomiske eksistensgrunnlag og at økonomien i selskapet allerede var kritisk. Det er allerede nu tydelige tegn på at det etter hardkjøret til Henningsen i Storting og departementer har begynt å gå prestisje i saken i Oslo. Til tross for den velkjente kritiske situasjonen for selskapet nøler departementet og sesongen 1977 (i likhet med flyttesesongen 1976) går stort sett tapt. Men omsider avviste regjeringen Nordli anken ved kongelig resolusjon av 30. september 1977. Det hadde da (som vanlig) vært Landbruksdepartementet selv som hadde vært saksbehandler for anken til Regjeringen, og den heller svake begrunnelsen var nu at flyttingen (de få hundrede meterne fra Årøya til fastlandet) ville påføre dyrene et uakseptabelt stress. Men i sin visdom uttalte departementet at de var åpne for en søknad om fremvisning av dyr på Årøya!

Som følge av den anstrengte økonomien i selskapet hadde Henningsen helt fra starten gjort all sin innflytelse gjeldende for å oppnå støtte til prosjektet og det kan være illustrerende for departemental samhandling at Kommunaldepartementet den 21. juli 1978 skriver at de vil gi støtte til prosjektet dersom Landbruksdepartementet gir konsesjon og fremvisningstillatelse.

Henningsen hadde nok tidlig skjont at prosjektet på Naviteidet ville møte kvist og allerede 12. mars 1977 leiet Norsk Moskus AS et ca. 50 daa. stort areal på Laukvikbakken innerst i fjorden fra Ivar Øie på Kjækan og et tilgrensende område av Staten for fremvisning av moskus.

Men det skal ikke være lett og Vegvesenet nektet avkjøring til plassen den 19. juli 1977 og Skogvesenet hadde ikke gitt tillatelse til å legge vei over Skogvesenets eiendom i tide før sesongen.

Henningsen hadde på denne tiden sluttet på Stortinget, men etter avslaget på anken i statsråd arbeidet stortingsrepresentant Margit Hansen-Krone utrettelig for saken i Oslo og tar flere ganger saken opp i Stortinget. Etter mye frem og tilbake og en rekke kontakter med myndighetene og omfattende lobbyvirksomhet på alle plan kom Landbruksdepartementet med statssekretær Ole K. Sara (og veterinærinspektør Borgny Flatlandsmo som var prinsipielt imot dyrehaver) i spissen på befaring til Kvænan-gen den 19. september 1978. Det ble da gjort klart at selskapet ikke ville overta den omstridte eiendommen Naviteidet hvor Staten hadde gjort sin forkjøpsrett gjeldende og at det nu var snakk om å drive fremvisning på Laukvikbakken i Kvænanngsbøtn med innhegning og kiosk. Det blir så igjen, etter at enda en sesong har gått tapt, søkt om fremvisningstillatelse på Laukvikbakken den 10. november 1978. Landbruksdepartementet svarer med stadig å be om nye opplysninger og fremvisningstillatelse er ikke gitt 29. mars 1979. Da hadde selskapet fått godkjenning fra Kvænanngen Jordstyre, Troms fylkes landbruksselskap og Statens vegvesen, men fortsatt ventet man på svar fra Statens skoger om godkjenning av fradeling av et jordstykke til parkeringsplass og vei, og fra Kvænanngen helseråd om godkjenning av utedo. Dette fant imidlertid sin løsning og det ble etablert godkjent avkjøring.

Med alt dette hadde altså også 1978 sesongen gått tapt og på grunn av departementets uthaling sto nu også 1979 sesongen i fare. Den 20. april 1979 kom imidlertid fylkesveterinær Kleppe, etter pålegg fra departementet, på befaring på Laukvikbakken og avgav en positiv uttalelse. Så endelig den 14. mai 1979 blir det gitt fremvisningstillatelse for prøvedrift for 4 dyr på

Laukvikbakken og de 4 kalvene blir overført dit fra Bardu og den 29. juni kom Stortingets landbrukskomite på besøk.

Man skulle tro at med dette var endelig alle sorger slukket, men slik var det ikke. For det første hadde alle årene uten inntekter fra turister gjort at likviditeten i selskapet var katastrofal; for det andre hadde departementet satt som krav at den midlertidige innhegningen på 25 daa. skulle utvides til 50 daa.; og for det tredje kom Statens vegvesen til å åpne bro over Sørstraumen i juni 1980. Dette ville medføre at Laukvikbakken i stedet for å ligge strategisk til ved E6, kom til å ligge på en flere kilometers omvei fra turisttrafikken.

Omsider innser en oppgitt Henningsen at slaget er tapt og kaster kortene og den 30. april 1980 vedtok generalforsamlingen å oppløse selskapet og donere alle aktiva, etter at alle kreditorer hadde fått oppgjør for sine krav, til Avdeling for Arktisk Biologi ved Universitetet i Tromsø. Med dette ble andre akt i eventyret om Norsk Moskus AS avsluttet, men et intermesso kan likevel være verdt å nevne: Den 15. august 1978 ble de 4 da gjenlevende kalvene overført fra Årøya til en gårdbruker i Bardu og Per Martin Hansen som da bodde i Bardu, skulle pendle mellom Bardu og Årøya. I november 1979 rømte imidlertid 2 av disse kalvene. Den ene ble straks fanget, men den andre stakk av. Den ble senere skutt av gårdbruker Ingolf Hansen, som påberopte seg selvforsvar (!), men det skulle vise seg at dyret var skutt bakfra og det ble reist sak om erstatning på 60-100.000 kroner og straff. Saken var lenge «under efterforskning» hos lensmannen i Bardu og det var stor ståhei om saken som igjen til slutt ble henlagt.

Før vi går videre til tredje og siste akt, kan det være interessant å se mer detaljert på den desperate kampen mot konkursspøkelset som Henningsen så og si uavbrutt førte over en periode på 20 år.

Økonomi

Norsk Moskus AS var helt fra starten et underfinansiert prosjekt som fra start til slutt sto i fare for konkurs og i starten synes nesten all innsats å være basert på dugnad, men etter hvert (fra 1974-75) utgjøres styrebeslutningene mer og mer av vedtak om godtgjørelser og lønn av mange slag.

Allerede fangstekspedisjonen til Grønland i 1969 ble reddet fra ruin med et bidrag (mot aksjer) på 150.000 kroner fra amerikaneren Peter Corrin Strong.

Økonomisk var det også anstrengt i 1971 som følge av få inntekter og store utgifter til infrastruktur, og styret syslet allerede da med oppløsningstanker. Men skipsreder Hilmar Reksten støttet selskapet i 1971 med å garantere for underskudd i 1971-72-73 med inntil 215.000, hvorav 50.000 som aksjekapital og resten som et rentefritt lån.

I 1972 hadde selskapet måttet ta opp en rekke lån: 285.000 kroner i Distriktenes utbyggingfond, 75.000 i Bardu Sparebank, 120.000 hos Hilmar Reksten, 55.000 i Bergen Privatbank, 196.000 i Postsparebanken og 50.000 i Bardu Sparebank; til sammen 780.000 kroner! Samme året gav billettsalg 66.000 og salg av moskusprodukter og prospektkort 15.000 kroner.

Distriktenes utbyggingfond ville i starten ikke direkte støtte saken og gav, meget til Henningsens fortvilelse og sinne, tre avslag i starten, men gav et mindre bidrag i 1973 og senere mer betydelig støtte. I desember 1973 søkte Henningsen regjeringen om støtte «til forsøk som tar sikte på å gjøre moskus til husdyr i Norge som del av jordbruksnæringen i utkantstrøk». Søknaden ble oversendt Landbruksdepartementet som 4. januar 1974 avslø søknaden.

På generalforsamlingen 31. januar 1974 vurderte styret igjen en oppløsning av selskapet etter regjeringens avslag om støtte.

Den 17. april 1974 blir det imidlertid be-

sluttet at aksjekapitalen igjen skal utvides og 4 mai 1974 blir det på grunn av den anstrengte økonomien inngått forpliktende samarbeid med Lycksele djurpark i Sverige om forkjøpsrett

Bilde 4. Papillomatose er en sykdom forårsaket av et virus som kan føre til blomkållignende svære vorter, særlig rundt og inni munnen og rundt øynene, men også nederst på benene. Dette viruset er hurtigmutevende og til tross for store anstrengelser viste det seg å være umulig å utvikle en effektiv vaksine. Behandlingen besto derfor bare i å fjerne vortene kirurgisk. Bildet viser langt fra det verste tilfellet og denne kalven (#13M) overlevde.

Figure 4. *Contagious ecthyma* is a disease which is caused by a virus which may result in cauliflower-like huge warts, usually around and inside the mouth and around the eyes, but sometimes also on the lower legs. The virus mutates frequently and in spite of great efforts, has it not been possible to develop a vaccine. The only treatment has therefore been surgical removal of the warts. The picture shows far from the worst example and this calf (#13M) survived.

til dyrene om selskapet blir avvirket. Dette blir utsatt da de den 21. mai 1974 mottok en ny donasjon på 5.000 US dollar fra Peter Corrin Strong og dessuten fikk et lån på 50.000 kroner i Den Norske Creditbank. Etter betydelig fotarbeid i Oslo, hvor Henningsen satt på Stortinget til 1973, ble det 3 august 1974 søkt om likviditetsstøtte fra Kommunaldepartementet på 230.000 kroner, og i referatet fra styremøtet 21. desember 1974 sies det at søknaden er innvilget under forutsetning av at forskningsprogrammet (se ovenfor) blir godkjent av Norges landbruksvitenskapelige forskningsråd.

I årskiftet 1974/1975 og sommeren 1975 led selskapet store tap av dyr som følge av et massivt utbrudd av sykdommen papillomatose (munnskurv), men samme år ser likevel selskapet seg i stand til å kjøpe sin første noenlunde moderne bil.

I januar 1976 var selskapet en stakket stund gjeldfri etter salg av 2 kyr, 2 okser og en kalv til Lycksele Djurpark til samlet sum av 200.000 kroner og igjen i desember 1977 ble det solgt 3 ku- og en oksekalf til Frösö Djurpark i Sverige for å unngå konkurs.

Sommeren og høsten 1976 hadde som kjent operasjonen blitt flyttet til Årøya i Kvænangen og i oktober 1976 søker Henningsen aksjonærene om å nedjustere sine aksjer med 90 %. Dette skjedde i januar 1977 da blant andre Hilmar Reksten eftergav 215.000 kroner. Til tross for denne gjeldssaneringen var økonomien pga. manglende turistinntekter sommerene 1976 og 1977 anstrengt og i juli 1977 fikk selskapet, som vi har hørt, avslag fra Landbruksdepartementet ved veterinærdirektør Reidar Vollan om fremvisningstillatelse i Kvænangen. Dette gjør Henningsen fortvilet og ikke så lite forbannet og han innkaller til ekstraordinær generalforsamling og innstiller på nedleggelse og i august 1977 vurderte styret å selge hele flokken til Sverige hvor Frösö Djurpark i Jämtland var interessert i å kjøpe hele flokken. Men på ekstraordinær generalforsamling 28. oktober

1977 blir kjøpekontraktene for salg av eiddommene i Bardu og på Navitfoss i Kvænangen godkjent og man valgte da å utsette oppløsningen av selskapet til ordinær generalforsamling i 1978.

I hele 1978 pågår dragkampen om fremvisningstillatelse med Landbruksdepartementet og Henningsen vurderte allerede i mars å «utvandre» til Sverige i et samarbeid med dyreparene i Lycksele og Frösö hvor fremvisningsmulighetene var mye lempeligere.

I et siste fremstøt søkte selskapet Kommunaldepartementet om støtte 20. september 1978 og den 15. desember 1978 bevilget omsider Kommunaldepartementet 400.000 kroner, men under forutsetning av fremvisningstillatelse. Laukvikbakken ble i juni 1979 midlertidig godkjent for fremvisning av 4 dyr av veterinærmyndighetene, helseråd, bygningsråd, og vegvesen. Det var da 6 deltidsansatte pluss bestyreren. Det sies i årsberetningen at mer enn 13.000 personer betalte billett i 1979 etter åpningen 25. juni og Kjækan husflidslag hadde begynt å engasjere seg i produksjon av ullprodukter.

Det var i 1979 opparbeidet en 25 daa. stor innhegning av god kvalitet på Laukvikbakken som selskapet (etter stort press) hadde fått godkjent for prøvedrift for 1979 sesongen, men departementet med sin store kompetanse om moskushold (?) hadde forlangt at innhegningen skulle utvides til 100 daa.. Det er fjellgrunn på stedet og kostbart å sette opp gjerder av tilstrekkelig kvalitet. Den 7. mars 1980 konkluderer derfor Henningsen og styret med at det ikke vil være bærekraftig i Kvænangen etter at det skulle bli åpnet bro over Sørstraumen sommeren 1980 med den følge at trafikken på E6 ikke lenger ville passere Laukvikbakken. Henningsen kom da omsider til at det var *game over* og begynte å se på muligheten til å selge ut til Finland hvor han skal ha fått et tilbud, men den 30. april 1980 ble det i stedet besluttet av generalforsamlingen, med ikke ubetydelig fødselshjelp

fra forfatteren, at selskapet skulle oppløses og at alle aktiva (primært livdyr) skulle doneres til Avdeling for Arktisk Biologi ved Universitetet i Tromsø etter at alle kreditorerne hadde fått oppgjør for sine krav. Sluttberetning ble sendt Senja handelsregister 31. mars 1981 undertegnet av AS Blix, A Henningsen og I Kristiansen som var avviklingsstyre.

AAB Perioden

I perioden 1976-78 arbeidet jeg ved University of Alaska i Fairbanks. Der hadde vi under ledelse av professor Robert White startet en moskusfarm for forskningsformål etter å ha fått overført en del dyr fra Nunivak Island vinteren 1977-78. Jeg hadde allerede startet forskning på moskuskalvenes kuldetilpassning på Teals farm i Unalakleet i 1976 og var interessert i å fortsette. Siden forsøksflokken i Fairbanks først bare besto av voksne dyr, tok jeg kontakt med Alfred Henningsen under et besøk i Tromsø i 1978. Den 29. april 1978 deltok jeg dessuten i et styremøte på Årøya og det ble da besluttet at jeg kunne få kjøpt to kalver for 1000 dollar pr. stk. som, om de overlevde, skulle leveres tilbake mot tilbakebetaling. Dette fremstøtet ble motatt med stor entusiasme av styret som både trengte penger og helt fra starten av prosjektet hadde ivret etter å etablere kontakt med «vitenskapen» og det offisielle Norge. Forsøkene ble utført på Universitet i Tromsø i mai 1978 og resultatene offentliggjort på vitenskapelige konferanser på Røros og i Dallas USA til stor begeistring for Henningsen og hans folk som sørget for at saken ble flagget i Nordlys 16 mai 1978. Denne første kontakten førte dessuten til at det utviklet seg et nært samarbeid mellom Henningsen og meg, særlig etter at jeg flyttet permanent tilbake til Tromsø våren 1979. Da var det, som sagt, allerede klart at det gikk mot en avvikling av Norsk Moskus AS, og etter en rekke til dels emosjonelle diskusjoner ble det, som sagt, bestemt at de gjenværende dyrene ikke skulle selges, men doneres til min Avdeling

for Arktisk Biologi ved Universitetet i Tromsø.

Allerede 10. februar 1980 fikk vi overført en oksekalf (#12M) og en ku (#17F) som til da hadde hatt tilhold i Bardu, til Tromsø og fra 19. mai 1980 tok vi over praktisk drift og ledelse av Norsk Moskus AS og hovedfagsstudent Karl-Annar Markussen assistert av hovedfagsstudent Helge Johnsen (og en kort tid Sigmund Unander) hadde tilsynet med dyrene sommeren 1980. Det var da ingen overnattingsmuligheter på Årøya og studentene måtte pendle til Årøya fra fastlandet hver dag.

Ved overtagelsen var det 9 voksne kuer og en okse utlånt fra København Zoo på Årøya. Denne oxen skulle ifølge kontrakt leveres tilbake etter brunsts sesongen 1980. Den hadde kommet landeveien med bil fra København, men vi gjorde det annerledes. På den tiden hadde jeg spesielt gode kontakter i Forsvaret og 330 skvadronen løftet kassen med oxen med Sea King helikopter over til fastlandet hvor en lastebil tok den til flyplassen i Alta. Derfra fløy 335 skvadronen kassen med moskusen og hovedfagsstudent Kjell Nilssen og meg til København ens ærend med en C-130 Hercules den 28. oktober 1980.

Tillsynet med dyrene vinteren 1980/81 var i all hovedsak overlatt til grunneier Irgen Kristiansen som da også fikk satt opp en liten tømmerkoie for underhold av personell, men fra 4. mai 1981 var det hovedfagsstudent Svein D. Mathiesen som var sjef på Årøya, men med assistanse fra flere andre hovedfagsstudenter (Harald Steen, S.I. Anthonsen og Kjell Nielsen). Denne sommeren ble en kalv flyttet med sjøfløy til Lødingen hvor Markussen var satt opp for metabolismemålinger (på reinkalver). Denne sommeren ble det født 6 levende kalver og disse pendlet til Tromsø hvor de ble brukte i en rekke fysiologiske forsøk og hvor vi foretok iherdige forsøk på utvikling av en vaksine mot papillomatose. Denne sommeren var Ada Steen dyrepasser for mange syke kalver.

Efter at avtalen om overtagelse av Norsk

Bilde 5. Moskusokse i kasse under forswarets Sea King på vei til Alta for videretransport til København med C-130 Herkules.

Figure 5. A muskox bull hanging in a crate under a Royal Norwegian Air Force rescue helicopter for subsequent transport from Alta to Copenhagen with a C-130 Hercules transport aircraft.

Moskus AS var inngått 1. januar 1981, kom selvfølgelig spørsmålet om hvor vi skulle holde alle dyrene. Til dette formålet overtok vi, for å gjøre en lang historie kort (Blix, 2015), etter mye bråk og avisskriving i lokalpressen, Ryøya utenfor Tromsø den 12. juni 1981, først på leiebasis og fra 14. august 1990 ved kjøp.

Og den 1. september 1981 overførte vi de to dyrene som hadde gått i vårt anlegg i Tromsø, til Rya med havnevesenets *Havnevern*. Da gjensto det bare å hente alle gjenværende dyr fra Årøya. Overføringen skjedde den 1. oktober 1981 og var en stor operasjon som igjen ble gjennomført med kritisk hjelp fra Forsvaret. På Årøya var det på det tidspunktet igjen 8 voksne kuer (en døde i barsel i mai 1981). Først ble

det produsert kasser til alle dyrene og *Havnevern* kom fra Tromsø og leverte en traktor vi hadde lånt på Skjervøy, ut til Årøya, hvor et helt team (Mathiesen, Anthonsen, Evensen, Stokkan, Mercer, Lentfer og Blix) hadde ankommet dagen før. Og nøyaktig på tiden for maksimalt høyvann ankom marinens landgangsfartøy LGF *Reinøysund* og kassene ble tatt om bord ved hjelp av traktoren. Alle dyr ankom Rya samme kveld i god behold og ble jaget på land. Med det var andre akt i moskuseventyret over og tredje akt kunne begynne. Denne er beskrevet i: Blix (2015) *Avdeling for Arktisk Biologi 1980-2010*. Oslo: Novus forlag; pp. 1-259 og Blix *et al* (2011): Experiences from 40 years of muskox (*Ovibos moschatus*) farming in Norway. *Rangifer* 31. 1-6. Dyreholdet og forskningen i Tromsø er beskrevet i Blix (2005).

Bilde 6. Overføring av 8 moskuskyr fra Årøya til Rya med KNM Reinøysund 1. oktober 1981.

Figure 6. Transfer of 8 muskox from Årøya to Rya on the 1. October with a landing craft belonging to the Royal Norwegian Navy.

Bilde 7. Fra Rya-eiendommen utenfor Tromsø.
Figure 7. Part of the Rya-property of the University of Tromsø.

Kilder

Alendal E (1980a). Om overføring av moskusfe fra Øst-Grønland i perioden 1899-1969. *Polarboken 1979-1980*. Oslo: Norsk Polarklubb. pp. 73-92.

Alendal E (1980b). Overføringer og årsaker til utsetninger av moskusfe i Norge og på Svalbard. *Polarboken 1979-1980*. Oslo: Norsk Polarklubb. pp. 93-108.

Angard J (1958). Moskusoksene på Dovrefjell. *Årbok 1958*. Oslo: Den Norske Turistforening. pp. 99-105.

Avisartikler i *Nordlys, Tromsø, Fremover og Nye Troms*.

Blix AS (2005). *Arctic Animals and their Adaptations to Life on the Edge*. Trondheim: Tapir Academic Press, pp. 1-296.

Blix AS (2015). *Avdeling for Arktisk Biologi 1980-2010*. Oslo: Novus forlag. pp. 1-259.

Blix AS, Ness J, Lian H (2011). Experiences from 40 years of muskox (*Ovibos moschatus*) farming in Norway. *Rangifer* 31. 1-6.
<https://doi.org/10.7557/2.31.1.1691>

Henningsen A. (1989). *Partisan og politiker*. Oslo: Tiden. pp. 1-188.

Norsk Moskus AS. *Arkiv*. Statsarkivet i Tromsø.

Stefansson V. (1924). *The northward course of empire*. New York: Macmillan.

Teal N. (2022). The first 40 years: History of the muskox farms from 1954 to 1994.

Available at: <https://docslib.org/doc/4608922/the-first-40-years-history-of-the-muskox-farms-from-1954-to-1994-by-nuna-teal-phd>

Wilkinson PF. (1971). The domestication of the musk-ox. *Polar Record* 15: 683-690.
<https://doi.org/10.1017/s0032247400061787>

Wilkinson PF. (2023). *Oomingmak: John J. Teal jr's Musk Ox Domestication Project* (unpublished manuscript).

Manuscript published 10 May 2023